

PRIKAZI / BOOK REVIEWS

ISTORIJA JUGOSLAVIJE U SVJETLU KRITIKE, Polemike u jugoslavenskim časopisima 1973–1976, priredio Božidar Jakšić, Sarajevo, Buy-Book; Beograd, Most Art Jugoslavija; Zagreb, Srednja Evropa, 2022, 372.

Nedavno je u beogradskoj javnosti promovisana knjiga *Istorija Jugoslavije u svjetlu kritike. Polemike u jugoslavenskim časopisima 1973–1976*, koju je priredio Božidar Jakšić. Reč je o zbirci polemičkih tekstova nastalih posle objavljivanja sinteze *Istorija Jugoslavije* u izdanju beogradske „Prosvete“, 1972. godine, napisane od strane četvorice tadašnjih uglednih jugoslovenskih istoričara: Ivana Božića, Sime Cirkovića, Milorada Ekmečića i Vladimira Dedijera. Svaki od njih četvorice obradio je po jedan hronološki period, od najranije istorije pa sve do 1945. Priređivač ovog izdanja Jakšić ističe: „Malo je knjiga u Jugoslaviji i pre i posle Drugog svetskog rata koje su izazvale tako oštre kritike kolega, tako snažne polemičke tonove i tako široko interesovanje javnosti“. Sam Jakšić je na pripremi ove zbirke tekstova radio početkom 1980-ih godina, ali je knjiga tek prošle godine ugledala svetlost dana. U ovom prikazu želimo da iznesemo pojedina stanovišta kritičara ove sinteze, a posebno da ukažemo na okolnost da su u polemici koja se vodila 1973. godine učestovali i saradnici Instituta za savremenu istoriju.

Knjiga je podeljena na četiri segmenta u kojima su različiti osvrti na *Istoriju Jugoslavije*. Prva grupa osvrti su četiri rada u nekoliko naučnih časopisa, druga su rasprave u časopisu *Gledišta*, treća u zagrebačkom *Časopisu za savremenu povijest*. U ove tri grupe svi radovi su datirani 1973. godine. Četvrti deo je još jedan krug polemike u vidu odgovora Milorada Ekmečića, jednog od autora, na kritike i odgovori kritičara na njegov odgovor u *Jugoslovenskom istorijskom časopisu* i *Gledištima*. Članci u ovoj grupi nastali su u periodu 1974–1976. Najviše komentara u javnosti bilo je na delove sinteze koji se odnose na noviju i savremenu istoriju, koje su pisali Milorad Ekmečić (18–19. vek) i Vladimir Dedijer (20. vek). Za ranije periode, ako je i bilo komentara, oni su upadljivo blaži nego kod osvrti vezanih za najnoviji period.

Kako se šum u javnosti razvijao, dugačak odgovor Milorada Ekmečića i ćutanje ostalih autora, pre svega Vladimira Dedijera, čitavu polemiku su okrenuli u konfrontaciju oko pita-

nja jugoslovenstva, nastanka hrvatskog nacionalnog programa, stavova hrvatske stranke prava i sličnih tema. Ostale teme debate tokom 1973. ustuknule su pred ovom ključnom raspravom Milorada Ekmečića i predstavnika hrvatske historiografije. Ekmečića su kritikovali Jaroslav Šidak, Mirjana Gros, Petar Strčić i Vera Ciliga. Šidak je kritikovao autore dela knjige koji govori o savremenoj istoriji (Ekmečića i Dedijera) za „nedovoljno poznavanje hrvatske povijesti“ u 20. veku, odnosno za „oskudan prikaz“ kada je u pitanju 16–18. vek. Strčić se osvrnuo na neadekvatan Ekmečićev pristup istoriji Istre i prezentirao tekst sa „primedbama“ u ukupno 50 tačaka. On insistira na pojmu „hrvatska Istra“, odbija da su gradovi u Istri u drugoj polovini 19. veka bili italijanski, već uvodi termin „talijanaško-talijanski“. Ostale njegove primedbe su po tipu većinom uredničke, pri čemu idući od greške do greške zaključuje da je Ekmečić „dao pogrešnu sliku o povijesnim zbivanjima u tom dijelu naše zemlje“. Veći deo ovih stavova Strčić će ponoviti u nastavku polemike, insistirajući da mu Ekmečić nije ponudio odgovor ni na jedno od postavljanih „49 pitanja“.

Posebnu stranu polemike otvorila je Mirjana Gros u tekstu „Ideja jugoslovenstva u XIX stoljeću u „Istoriji Jugoslavije“. Fokus ovog dugog osvrta usmeren je na Ekmečića, iako se na početku ona kritički osvrće i prema Dedijerovom delu. Mirjana Gros ukazuje na Dedijerov „žurnalistički pristup“, „slučajno izabrane događaje, bez unutrašnje veze koji ne daju nikakvo objašnjenje pojava bitnih za predvečerje stvaranja Jugoslavije“. Na kraju osvrta za Dedijerovo poglavlje zaključuje: „O tom se kaosu doista ne može ozbiljno raspravljati“. Ključni deo reakcije hrvatske istoričarke usmeren je na Ekmečićev tekst o 19. veku, pojmovima i interpretacijama Jugoslovenstva i, generalno rečeno, o srpsko-hrvatskim odnosima. Potom, na tumačenja pojedinih aktera te epohe: hrvatskih pravaša Starčevića i Kvaternika, ali i srpskog filologa (da ga tako nazovemo) Vuka Stefanovića Karadžića.

Vera Ciliga je daleko oštrije napala Ekmečića od Mirjana Gros u prvom krugu polemike. Ona ističe da Ekmečić „upada u shemu crnobijelog tumačenja povijesti“, da „hrvatskom“ priznaje samo teritoriju Banovine Hrvatske, dok to nije slučaj sa ostalim delovima gde se u Jugoslaviji prostirala SR Hrvatska, a to su pre svega Dalmacija, Slavonija i Istra. I tu se ona referira na Ekmečićev stav o pitanju Hrvata u Vojvodini

i Bosni i Hercegovini. Posebno kritikuje Ekmečićeve termine: „štokavski katolici“ ili „dalmatinski narod“ u Dalmaciji ili „južnoslovenski katolici“ u Vojvodini, dok, kako ističe, on sasvim jasno srpsko stanovništvo zove Srbima a ne i „pravoslavcima“. „Ekmečić uskraćuje Hrvatima nacionalnost i označuje ih prema vjerskoj pripadnosti“. Odnosno, on je „prešutio Hrvate pod nazivom dalmatinskog i slavenskog naroda“, ističe V. Ciliga i poentira: „To isticanje srpstva teška je dezinformacija na štetu činjeničnog stanja“. Nadovezujući se na Petra Strčića, Ciliga dodaje „i u Istri Ekmečić označuje Hrvate kao slavensku masu, kad kaže da su „gradovi italijanski, seljačka je masa slovenska“. Ekmečić dovodi u pitanje pravo Hrvata da se konstituiraju u „čisto“ hrvatsku naciju i stoji na stanovištu da se u 19. veku „konstituirala čisto hrvatska ideja a ne hrvatska nacija“, smatra Ciliga. To je, inače, bio slučaj kod Srba i Slovenaca koji su se formirali kao „čiste nacije izdvojene od jugoslovenskog okvira“. Ciliga odbija Ekmečićevu tezu da Hrvatsku prikaže kao „pokrajinu Ugarske“, već ističe da je Ugarsko-hrvatska nagodba iz 1868. godine „međudržavni ugovor“, da su delegacije sabora bila dva državopravna tela i da je Hrvatska u Ugarskoj zadržala „svoju državopravnu zasebnost“. Time je Ekmečić, kako piše Ciliga, preuzeo „konceptiju velikomađarskih hegemonističkih krugova o Hrvatskoj kao pokrajini Ugarske, tako isto, prema iredentističkim talijanskim i talijanaškim piscima, označava Hrvate kao Slavene u Istri, itd.“. Ovakav „prikaz hrvatske povijesti pun je dezinformacija, način izražavanja neprecizan pa odatle nedopustiv ni u publicistici pa ni u nauci“, zaključuje Ciliga.

Kritičko intonirani tonovi iz hrvatske struke izazvali su Milorada Ekmečića da objavi obiman odgovor u *Jugoslovenskom istorijskom časopisu* početkom 1974. godine. Ostala tri autora nisu odgovorila na polemičke opaske svojih kolega. Ekmečićev odgovor u formi naučnog članka, na preko 65 štampanih strana, u suštini je ostao glavna stajna tačka ove polemike, ali i detaljan izraz njegovog viđenja jugoslovenske ideje, stvaranja srpske i hrvatske nacije i odnosa glavnih aktera prema pitanjima nacije ili jugoslovenstva. Fasnota na početku ovog članka otkriva i šire razmere čitave polemike, koja se posebno prelila u štampu tog doba, pa i na pojedine društveno-političke forume, posebno u SR Bosni i Hercegovini.

Ovde ćemo istaći neke od osnovnih stavova Milorada Ekmečića, jer smatramo da su bitni i

za razumevanje polemike, ali i razumevanje samog Ekmečića kao istoričara kome jugoslovenstvo daleko više zasenjuje nekakvo srpstvo i čiji je kontinuitet shvatanja zadržao i naredne dve decenije u svojim kapitalnim delima.

Kada je *Istorija Jugoslavije* u pitanju Ekmečić ističe: „mnogima dalje i nije trebalo da čitaju, a da o cijeloj knjizi zauzmu krajnje negativan stav“ i dodaje „da je to stvar ne samo naučnog ubedenja već i izraz društvene atmosfere“. Dakle, „naslov nije u pitanju. U pitanju je nesloga naših istoričara, a i daleko je više onih koji se u taj zanat ne broje, oko sadržaja te istorije, kao i ocjena pojedinih pojava u njoj“. *Istorija Jugoslavije*, ukazuje Ekmečić, prikazana je kao „poglavito politička povijest srpskog naroda“.

U pogledu istorije jugoslovenskih naroda – težišno u 19. veku i procesa stvaranja nacija, on ističe da je „socijalni progres jedini stvarni sadržaj istorije“ i objašnjava „da je kod njega nacionalni preporod socijalni a ne etnički pojam“. Prema Ekmečiću, „nacija je rezultat procesa a ne trajnog stanja kroz cijelu prošlost“. On naglašava da je (u hrvatskom slučaju) nacionalni preporod „socijalni proces koji vodi manjina gradskih klasa i postepeno prenosi na seljaštvo“. Uvodeći termin „nacionalni preporod“, Ekmečić ocenjuje da su „nacionalni preporodi kod raznih naroda različiti, pa tako i kod jugoslovenskih“. Po njemu, religija je u srpsko-hrvatskom slučaju bila „vododelnica i pored zajedničkog jezika“. Umesto da se integriše po jeziku, srpski i hrvatski etnički prostor se u nacionalnom pogledu integrisao po „vjerskom ključu“. Ideja o jedno-jezičkoj naciji koju je zastupao Vuk Stefanović Karadžić, kako objašnjava, preuzeta je od Jerneja Kopitara, odgovarajući tako na kritike da je Karadžić nekakav rodonačelnik velikosrpskog jezičkog nacionalizama. Ekmečić objašnjava da jezička formula nastanka nacije „nije istorijski uspjela na srpsko-hrvatskom području“ i da „jezik nije postao osnov nacije već religija“. Potom jetko zaključuje: „u znaku tog neuspeha se kretala naša potonja istorija“.

Verovatno podstaknut baražnom vatrom kritike iz hrvatske historiografije, Ekmečić će ustvrditi da se „odnedavno pristup našoj istoriji s nacionalne tačke gledišta naziva marksističkim“, posebno ukazujući na kritičare iz redova hrvatske historiografije. U hrvatskom nacionalizmu postoji „jedan kompleks inferiornosti koji se ispoljava u preteranom i permanentnom

dokazivanju svog istorijskog bića, koje ako se prenese u nauku dovodi do paradoksalnih zahtjeva da se ignorišu socijalni procesi koji su svojstveni izrastanju svake nacije“, ocenjuje Ekmečić. Dalje navodi: „Kad sam u Istoriji Jugoslavije pisao o hrvatskoj državnosti nisam bio svjestan činjenice da sam dirnuo u golem osinjak. Odnedavno se u Hrvatskoj kod nekih krugova uobičajilo da se jačanje republičke državnosti veže za tradiciju staleške državnosti iz habsburškog vremena“.

Sa ovim Ekmečićevim stavom se u potpunosti slažemo – na bazi sopstvenog iskustva pisanja o pojedinim problematičnim temama i ličnostima u savremenoj istoriji. On kaže: „U istoriji historiografije se još nije pojavilo djelo bez pogrešaka, naročito onih faktološke prirode. ... Ono što zabrinjava i što je krajnje uvredljivo jeste duh netolerancije za tuđe mišljenje, kvalifikovanje kao političkog zločina svakog neslaganja s nacionalnim mitom i nacionalnim istorijskim pravom. Čovjek se stidi što je prisiljen da bude u centru nezrelosti cijele jedne nauke i jednog vremena. Onaj ko ništa ne piše, pošteđen je te glavobolje“.

Ne želimo da opterećujemo čitaoca o dugim diskursima Ekmečića i Grosove o genezi i uticajima hrvatskog pravaštva koji dominiraju svojom veličinom u ovoj polemici. Već smo izvukli posebno značajne teze Milorada Ekmečića. S druge strane, Mirjana Gros je ponovila većinu stavova u svom drugom odgovoru. Ona ističe da je većina njenih zamerki bila na Ekmečićevo shvatanje jugoslovenstva, zatim o ideologiji srpskog nacionalizma, „koji obuhvata današnju celu Jugoslaviju izuzev slovenskog prostora“, kao i o razlikama dva nacionalizma. Po njenom mišljenju, nije reč o naučnim načelima Ekmečića, već o unapred fiksiranim stavovima i dogmama o dihotomiji: srpsko seljačko društvo – hrvatsko aristokratsko društvo, koje Mirjana Gros ocenjuje kao neku vrstu „podgrejanog kupusa“. U drugoj rundi polemike, Vera Ciliga je ponovila veći deo svojih stavova iz prvog osvrta. Petar Strčić je ostao uporan u kritici, insistirajući da mu Ekmečić nije odgovorio ni na jedno od njegovih 49 prigovora.

Ekmečić je završio polemiku svojom završnom reči u *Jugoslovenskom istorijskom časopisu* (broj 1–2, 1976), a na to je odgovorila i Mirjana Gros u istom broju časopisa. U ovom delu polemike usledila je razmena teških reči. Tako Ekmečić komentariše: „najveća nesreća

koja se jednom jugoslovenskom istoričaru može desiti je to da mu njegove ideje interpretira Mirjana Gros“, „to nije stvar nauke, nego čista predrasuda pokupljena sa naše političke ulice“, „odatle do ženskog kaprica nema ni jedan korak“, „Mirjanu Gros ne smatram hrvatskim nacionalistom i da je mnogo šta od toga dijeli. Pri tome nisam mislio na njeno porijeklo, nego na činjenicu da je činovnički oportunist, koji se javlja kod svakog talasa uspona nacionalizma u Hrvatskoj bio od njega uvijek osuđivan kao njegov najgori saveznik“, „pomamili se mali imami“. Takođe, ukazuje na „određeni ton netolerancije i mržnje u kritici Mirjane Gros na moje tekstove“. Slično postupaju i Mirjana Gros: „Čini se da Ekmečić, uza svu mrežu izvrtanja, izbjegavanja problema, podmetanja, psovki i patetičnih fraza, ipak, sluti da tu ima nešto više od „ženskih kaprica“ jedne debilne historičarke“. Ipak, u poslednjoj rečenici svog završnog odgovora Mirjana Gros ističe da je „ova polemika, koliko god bila mučna, opravdala svoju svrhu“.

Drugi segment polemike jeste pitanje muslimanskog – bošnjačkog nacionalnog preporoda i njihove zastupljenosti u ovoj sintezi. Na nju reaguju bosanski-muslimanski istoričari Fuad Slipčević, Alija Bojić, Avdo Sućeska i Mustafa Imamović, od kojih će druga dvojica odgovoriti na Ekmečićev pisani odgovor kritičarima i biti prisutni i u drugoj rundi polemike. Ova grupa kritičara ističe da su autori sinteze „uglavnom sveli na istoriju njene velike nacije Srbe, Hrvate i Slovence, mada se ni njihovoj prošlosti, kao što je diskusija pokazala, nije uvijek jednako prilazilo... Manji jugoslovenski narodi javljaju se u ovoj knjizi samo kao povremeni i uzgredni detalj na fonu „velikih“ istorijskih zbivanja“, piše Mustafa Imamović i zaključuje da je „ovakav prilaz istoriji naroda Jugoslavije naučno neodrživ“. „Teško je navesti sve što su autori pogrešno ili površno rekli o Muslimanima, a šta uopšte nisu rekli“, navodi Imamović. Dalje iznosi ocenu: „Prikaz istorije Muslimana u osmanskome periodu je krajnje jednostran i siromašan“. Autori su, po njegovom mišljenju, izbegli da pominju bosanske muslimane gde se oni uočavaju kao „samostalan subjekt“ i uporno su pokušavali da prečute strukturu bosanskog stanovništva u 17. i 18. veku. Oseća se nastojanje da se ne odredi nacionalni sastav stanovništva BiH, već se upotrebljavaju termini pravoslavci, katolici i muslimani, ocenjuje Imamović.

Pomenuti istoričari iz muslimanskih redova kritikuju *Istoriju Jugoslavije* ističući da je „loše prošla istorija Bosne, a naročito istorija bosanskih Muslimana“ i da se Muslimani „jedva i primećuju u ovoj knjizi“, objašnjava Avdo Sućeska. Ovaj autor čak uvodi u kontekst istorije Bosne i Hercegovine kasniju kolonizaciju stanovništva koja je u toj republici – dolaskom stanovništva iz Crne Gore i istočne Hercegovine – „bitno izmjenila etničku strukturu ovih naših zemalja i zadugo odredila proporciju u sastavu naroda Bosne i Hercegovine“. Sućeska u svom drugom osvrtu insistira da polazi „od fakta da oni (bosanski Muslimani) postoje kao poseban narod već u XVI stoljeću i dalje pa i sa tog gledišta za mene je sporedno odakle vode porijeklo ti Muslimani, da li od Bogumila, odnosno pristalica bosanske crkve, kriptobogumila ili od Vlaha ili od pravoslavnih ili od katolika, ili od svih zajedno. Muslimani od tada egzistiraju uporedo i žive zajedno sa dva druga naroda i kao poseban narod nastavljaju da žive sve do današnjeg dana kao jedan od tri ravnopravna naroda Bosne i Hercegovine“.

Zanimljivo je da su se, osim kritika na račun posmatranja Bosne i muslimana u njoj kroz istoriju, istoričari – muslimani najviše zaklanjali marksističkim floskulama i verovanjima. Avdo Sućeska piše: „Nedovoljno naglašen klasni momenat predstavlja, prema mome mišljenju, ozbiljnu slabost nekih dijelova ove knjige“. Analizirajući deo sinteze koji je pisao Sima Ćirković, Fuad Slipčević ističe da u tom tekstu „nema naglašenih elemenata dijalektičko-materijalističkog pristupa istorijskoj materiji, ne otkrivaju se zakoni istorijskog razvitka, a bez toga nema naučnog pristupa istorijskoj gradnji“. Milorad Ekmečić u svom delu studije „ostaje pri upotrebi buržoasko istorijske terminologije“, ocenjuje Slipčević. Dedijer je sa svojim delom sinteze prošao daleko bolje, jer je ovaj kritičar ocenio da je njegov tekst „jače oslonjen na rezultate i ocjene marksističke historiografije (Lenjin, Plehanov, Mering i dr.)“. Po Slipčeviću, „autori ni u periodizaciji ne prihvataju marksističku podjelu“, a „najveći nedostatak ovog djela... što nije pisano sa čvrsto marksističkih pozicija. Ovo je istorija pisana sa pozicija liberalizma, buržoaske pseudo-naučne objektivnosti... Knjiga je pisana okrenuta licem zapadu, po ukusu zapada i za zapadnjake“. Sućeska završava svoj drugi osvrt klicanjem narodnooslobodilačkoj borbi, Komunističkoj partiji Jugoslaviji i „bratskoj ravnopravnosti

naroda SR BiH i SFRJ. Pravilnoj politici SKJ, koja je omogućila da se Muslimani u nacionalnom pitanju identifikuju i izraze kao poseban narod. Što im je ranije onemogućavano, a u kom kontekstu je i negirana njihova istorija što je, na žalost, došlo do izražaja u Istoriji Jugoslavije“. Slično piše i Mustafa Imamović, koji ističe da je „svaka sinteza na određen način poluistina“ i da autori nude „evropocentizam“ kao pristup istoriji naroda Jugoslavije. Ova sinteza je „korak unazad“, zaključuje Imamović.

Kao istoričari iz nacionalnog korpusa bosanskih Muslimana, slično je pisao i Ali Hadri tumačeći istoriju albanske narodnosti, odnosno Kosova i Metohije u ovoj sintezi. On ističe da je njegov „zadatak“ bio da predstavi „kritički osvrt na one fragmente koji se odnose na prošlost Albanaca i Kosova“ u navedenoj sintezi. Slično Strčiću, komentarisao je poglavlje po poglavlje i konstatovao da „nema ni pomena o Albancima“ ili „ne pominju se Albanci“, ponavljajući ove formulacije za svako poglavlje u knjizi. Albanski nacionalni ustanci u vremenu Skender bega i kasnije su jednostavno zapostavljeni, ističe Hadri, uz debate o karakteru albanskog stanovništva u ranijim epohama.

U delu sinteze koji govori o 20. veku (Dedijer) Hadri ističe: „Nema ni jedne reči o velikosrpskoj buržoaskoj politici prema albanskoj narodnosti, ne govori se o ekonomskoj bedi albanskog radnog stanovništva, ne daje se ni jedan podatak o nacionalnom ugnjetavanju ove narodnosti... ne kaže se ni jedna reč o tome da Albanci nisu uživali ni najosnovnija nacionalna demokratske prava... i da je sve to rezultat velikosrpske buržoaske politike“. Zatim da „nema pomena o narodnooslobodilačkom pokretu na Kosovu“, da se tzv. NOP na Kosovu pojavljuje tek u 1943. godini, ali da se gubi iz vida kada je naredna 1944. godina u pitanju. Dedijer je „do krajnosti nepažljiv prema istoriji narodnooslobodilačkog pokreta na Kosovu i pored činjenice da je mogao naći objavljene podatke o tome“, piše Hadri. *Istorija Jugoslavije* „obiluje netačnim interpretacijama, nepotpunim i netačnim podacima, propustima i prazninama u odnosu na prošlost Albanaca i Kosova“, zaključuje Hadri.

Prošlost u vreme Kraljevine Jugoslavije i Drugog svetskog rata potpuno je zanemarena, a „nema pomena o nepravednoj velikosrpskoj politici prema ovoj narodnosti“, ističe Hadri. Neshvatljivo je, po njegovom mišljenju, kako

su tako eminentni naučnici-istoričari u jednoj sintezi „nenaučno“ prikazali prošlost albanskog naroda, prema kojoj se „nemarno“ odnose. Sa današnje vremenske stajne tačke nesumnjivo je da je najveći deo kritika ovog autora u kasnijim godinama ušao u historiografske radove albanskih-kosovskih istoričara. Takođe, kako je ovaj članak objavljen na albanskom jeziku u časopisu *Kosova* 1973. godine nije verovatno da je bilo ko od autora *Istorije Jugoslavije* ili ostalih u ovoj polemici imao mogućnost da ga pročita ili da se kritički osvrne na Hadrijev tekst.

Slična rasprava kada je u pitanju najnoviji period *Istorije Jugoslavije* (20. vek, do 1945. godine) posebno Drugi svetski rat je izostala. Sasvim sigurno da i nije bila moguća u tom vremenu, i da bi to bio još jedan krug polemika, ali i mogućnost da se nađe na oku režimskih službi bezbednosti.

Za ovaj prikaz *Istorije Jugoslavije* posebno nam se učinila bitna i motivišuća okolnost da je u raspravi o ovoj knjizi organizovanoj u redakciji časopisa *Gledišta* 19. januara 1973, učestvovalo čak sedam istoričara iz Instituta za savremenu istoriju: Branislav Gligorijević, Slavoljub Cvetković, Momčilo Zečević, Veselin Đuretić, Todor Stojkov, Đuro Stanisavljević i Petar Kačavenda, uz nekolicinu drugih istaknutih beogradskih i zagrebačkih istoričara tog vremena. Ta rasprava je objavljena u časopisu *Gledišta* broj 3/1973. Tadašnje kolege su se najviše osvrnule na deo *Istorije Jugoslavije* koju je pisao Dedijer, a što je i logično s obzirom na temu istraživanja našeg Instituta. S druge strane, autor Vladimir Dedijer nije želeo da učestvuje u ovoj diskusiji.

Istoričari iz Instituta su prilično oštro kritikovali Dedijera zbog njegovog kompletnog učinka u ovoj sintezi. Uočava se da saradnici Instituta mahom reaguju na delove Dedijerove sinteze koji se dotiču njihovih istraživačkih tema: međuratni politički život, istorija KPJ, komunističke omladine SKOJ-a, slovenačkih političkih partija, delom i Drugi svetski rat. U celini, više saradnika Instituta zameralo je Dedijeru što nije koristio tadašnja najnovija istraživanja, odnosno „zanemarenje dostignuća savremene historiografije“. Ipak, Slavoljub Cvetković je ocenio da ova knjiga „razbija monotoniju naše historiografije“ i „izaziva istoričare na raspravu“.

Branislav Gligorijević je istakao da se autor „pišući o međuratnom periodu, nije oslanjao na dosadašnje naučne rezultate“ niti ih je koristio.

„Tekst je ostao prazan, siromašan“, a činjenice „nepovezane“. Mane dela su i „netačno prikazivanje pojedinih događaja“, kao i „žurnalistički manir“ koji je Dedijer „uneo u istorijsko prikazivanje“. „Ako se težilo naučnosti, onda su se morali poštovati zakoni istorije kao nauke“, ocenio je Gligorijević.

Đuro Stanisavljević je osporio Dedijerov deo kao sintezu i istakao da su „zastupljeni u nejednakoj meri sintetizovani, analitički, pripovedački, polemički i faktografski metod izlaganja“. Odnosno, da je autor imao „sopstvenu koncepciju“ izlaganja materijala. Todor Stojkov je istakao kako Dedijer „ne poznaje istraživačku literaturu o političkoj istoriji međuratnog razdoblja Jugoslavije“. Takođe, oslonio se na „svoju erudiciju, lična saznanja o događajima čiji je bio savremenik, ili delimično učesnik, na kazivanja savremenika i nešto fragmenta iz arhivskih dokumenata na osnovu kojih se prave krupni, obično netačni zaključci“.

Šta se uočava u stajalištima naših institutskih prethodnika: postojanje „hegemonije srpske buržoazije“, da se „prenaglašeno govori o genocidu nad Srbima 1914. i 1941“ (Gligorijević), da je „prenaglašen geografski faktor“ (Cvetković). Ali i posebno pojedinosti, kao: isticanje spontanosti nastanka otpora 1941 (Stanisavljević, Vojmir Kljakić), upotreba termina „pokret otpora“ kao tipičnog za zapadne istoričare – koji zanemaruje revolucionarnost takozvane NOB-e i NOP-a na šta je ukazalo više kritičara (Kljakić, Kačavenda, Stanislava Koprivica - Oštrić, Slobodan Žarić i Ivan Jelić). Jelić ističe da „Dedijer štoviše brka pojam jugoslavenske revolucije s pojmom pokreta otpora, a to su ipak dvije sasvim različite kvalitete“. Slično ocenjuje Slobodan Žarić, za koga postoji „kvalitetna razlika između pokreta otpora i narodno-oslobodilačkog rata“, a pokret otpora je termin koji se upotrebljava „na zapadu“.

Posebno je zanimljiv komentar Veselina Đuretića čija će monografija *Saveznici i jugoslovenska ratna drama* sredinom 1980-ih izazivati pravu revoluciju u pogledu na Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Početkom 1973. godine, međutim, Đuretić je imao sasvim drugačije stavove. On ukazuje da je nemoguće definisati revoluciju bez kontrarevolucije, pohvaljuje autora koji je na „liniji Lenjinovog shvatanja spontanosti kao izraza dubine određenog pokreta“, ukazuje na spontanost u ustaškim pogromima na teritoriji NDH ili četničkim pokoljima nad muslimanskim stanovništvom u istočnoj

Bosni, ističe „kvislinšku perfidiju“ u okupiranoj Srbiji i „politički realizam“ aćimovsko-nedićevske vere u novi poredak koji nikad nije vladao masama. „Ne treba zaboraviti da je i četnički defetizam sazevao u toj dilemi i gubio se u obrisima njene inertnosti“, tumači Đuretić. Ipak, veoma zanimljivo je Đuretićevo tumačenje da „neka „leva skretanja“ (partizanske zločine) u Crnoj Gori i Hercegovini treba posmatrati u „sklopu odnosa stihije i ideologije“, kao i da se „partijski dogmatizam 1941. godine može posmatrati i kao programski avangardizam“ (!!!). Đuretić smatra da „problem... nastaje ne na nivou doktrina, nego na nivou njenih realizacija, što je u uslovima građanskog sukoba, kakav je određeno vreme vladao kod nas, vodilo njenoj patološkoj deformaciji: u čoveku, porodici, bratstvu, naciji“. Dakle, ideologija nije u pitanju već njeni sprovodioci, odnosno da se partijski dogmatizam jednog vremena može smatrati avangardom iz drugog doba.

Slično piše Petar Kačavenda, koji je tzv. „leve greške“ partizanskog pokreta u zimu 1941–1942, u suštini zločine protiv svojih protivnika, objasnio na neobičan način: „neophodno je prema mom mišljenju utvrditi koliko su konzervativne snage u jugoslovenskom društvu svojim delovanjem u događajima 1941–1942. godine uticale na progresivne snage da zaoštre revolucionarni kurs, naročito posle moskovske bitke“. Dakle, konzervativne snage (protivnici komunističke domaće scene) uticale su svojim delovanjem da komunisti prema njima primene drastične mere. Kačavenda takav stav ponavlja više puta i ističe da su „konzervativne snage takvom svojom politikom uticale da se zaoštava kurs prema njima od strane NOP-a“. Tako su bestijalni ratni zločini koje su partizanske snage vršile na prelazu iz 1941. u 1942. godine u delu Srbije i Crne Gore protiv svojih domaćih protivnika tada već eufemistički nazvani „leva skretanja“, a potom i objašnjeni kao izazvani od stradalnika „svojom konzervativnom politikom“!

Branko Petranović se svojim karakterističnim jezikom takođe osvrnuo na ovu sintezu – odnosno Dedijerov deo. On je ukazao na očigledne nedostatke u faktografskom smislu kada je reč o istoriji Kraljevine Jugoslavije, a potom i na nekorišćenje „relevantne i najnovije istoriografske literature, nedostatak bibliografije izvora i literature, pogotovo u situaciji kada nema naučnog aparata u knjizi“. Isti nedostatak potencira i Vojmir Kljaković, mada ističe da je „Dedijer majstor kompozicione tehnike“ i da je

reč o „popularnoj sintezi“. Đuretić je jedan od retkih kritičara iz Instituta za savremenu istoriju u ovoj polemici koji je pohvalio Dedijera, ističući da je „više nego drugi istoričari NOR-a neke društvene tokove oslobodilo nepotrebne ideologizacije i shematizacije“ i da će njegova sinteza osvojiti čitaoca „živopisnim pripovedanjem“.

Slične kritičke opaske o Dedijerovom delu sinteze izneo je i Bogdan Krizman. Dedijer je „dobar novinar, pisac koji ima sposobnost da zagolica znatiželju čitaoca“, ali ne koristi najnovija istraživanja, pa je u tekstu „nanizao toliko netočnosti, pogrešnih ocena i šablonskih tvrdnji... samozadovoljan i samodostatan... i zato mu tekst ne može dobiti bolju ocenu“. Iste ocene ponavlja Hrvoje Matković kritikujući Dedijerov međuratni deo sinteze. Ipak, kada su u pitanju događaji u jugoslovenskoj državi tokom 20. veka i Drugi svetski rat o kojima piše Dedijer, kritika hrvatskih istoričara je daleko blaža od one koju je preživio Ekmečić u delu o 19. veku.

U kritici Dedijerovog dela *Istorije Jugoslavije* naše starije kolege iz Instituta ukazuju i na stanje u domaćoj istoriografiji. Tako Cvetković ocenjuje da je knjiga „rezultat stanja naše istoriografije“ i pita se kakav je njen „doprinos marksističkoj istoriografiji“; odnosno u istoj rečenici postavlja pitanje kako „ne postoji jedinstvena predstava šta je marksistička istoriografija?“ Stanislavjević ukazuje na „strah od širih istorijskih sinteza pogotovo za noviju i najnoviju istoriju“. Momčilo Zečević skreće pažnju na „relativnu nerazvijenost jugoslovenske istoriografije“ i „probleme metodološke prirode“, a što je negativno uticalo na pokušaje sintetizovanja širih istorijskih celina iz prošlosti jugoslovenskih naroda.

I druge kolege iz ove polemike ukazuju da je „situacija jugoslovenske historiografije veoma daleko od mogućnosti da u cijelosti ispuni zahtjeve definicije koja podrazumeva pisanje društvene povijesti“ (Zorica Stipetić). Slično konstatuje i Ivan Jelić: „Dedijer nije uspio sintetski obraditi jugoslovensku revoluciju, dubinski sagledati njene najbitnije komponente, a to je bilo sasvim nerealno i očekivati, jer je to na današnjem stupnju razvoja naše historiografije još uvijek nemoguće. Mislim da ni širi kolektivni i timski napor to danas još ne bi mogli“. Nije jasno zašto se naše tadašnje kolege odnose tako kritički prema svojoj nauci ističući da je ona nerazvijena i da postoji određeno

„stanje“ koje niko od njih ne definiše, ali ga je svestan. Takođe, vreme u kome se dešava ova polemika se procenjuje na sledeći način: „dosta vremeozno vreme“ ili „prilično napeta politička atmosfera“ (Gligorijević).

Smatramo da je značajan zaključak Momčila Zečevića da je sinteza „odraz savremenog trenutka jugoslovenske istoriografije, odnosa u njoj, njenog tretmana i položaja. Rascepanost, usitnjenost i izolovanost istraživačkih programa i poduhvata, nedostatak organizovanije i šire saradnje, i među istorijskim institucijama i među pojedinačnim istoričarima, nisu svakako išli na ruku piscima „Istorije Jugoslavije“. S druge strane, gotovo totalno odsustvo naučne kritike u našoj istoriografiji“.

Konačno, zanimljiva je činjenica da istoričari iz Slovenije i Makedonije nisu bili uključeni u komentarisanje *Istorije Jugoslavije*, iako su sva četvorica koautora pisali o istoriji naroda u ove dve republike. Sami kritičari pisanja o Slovencima su nejedinstveni u oceni, pa su neki kritični prema Dedijerovom uključivanju „slovenačke komponente u razvitku jugoslovenskog pitanja“ (Zečević), ili potpuno suprotno, da Slovenci u čitavom tekstu „uživaju posebnu Dedijerovom simpatiju“ (Krizman). Sasvim sigurno da je jezička barijera isključila polemičare iz slovenačke ili makedonske istoriografije. Takođe, čine nam se opravdanim pitanje i sumnja: koliki je bio realan domet ove sinteze u Jugoslaviji van srpsko-hrvatskog govornog područja?

Milorad Ekmečić je, međutim, u svom drugom odgovoru izrazio svojevrsnu nadu da je „ubijeden da će se u Istoriji Jugoslavije još dugo raspravljati... ubijeden sam u tolerantnijoj formi nego što je bila ova prošla“. Kada vidimo šta se desilo dvadeset godina kasnije i kakvim se tada „argumentima“ raspravljalo, kao i da je u toj „raspravi“ oružjem u proleće 1992. Ekmečić jedva izvukao živu glavu i sklonio se u Beograd, možemo samo da se začudimo njegovom idealizmu i pored velike erudicije i iskustva sa kojima je možda mogao da bude oprezniji u svojim predviđanjima o zajedničkoj državi. S druge strane, zanimljiva je opaska Mirjane Gros kako „veći deo naše publike još nije zreo da izraze nekadašnje nacionalne netrpeljivosti primi jedino kao historiografski podatak i pobudu za razmišljanje“. Slažemo se u potpunosti sa ovom konstatacijom napisanom 1973, a koja stoji i pedeset godina kasnije.

Ova neobična knjiga je usmerena prema stručnoj javnosti: istraživačima istorije Jugo-

slavije i historiografije. U vremenu kada se manje čita – čak i od strane profesionalnih istoričara, pitanje je koliko će ova veoma zanimljiva zbirka polemičkih tekstova naći put do predanih čitalaca. Bez sumnje, čitaće je i tumačiti kolege koje se bave istorijom Jugoslavije, jugoslovenstva, a posebno srpsko-hrvatskim odnosima, kao i oni koji će tumačiti afirmaciju muslimanske nacije prema današnjem statusu i imenu Bošnjaka.

Konačno, moguće da je projugoslovenski stav Božidara Jakšića uticao da se objavlivanjem ove knjige na neki način da omaž nestaloj Jugoslaviji i jugoslovenskoj ideji, i da se makar u mentalnim okvirima i dalje zadrži ideja o jugoslovenskom prostoru kao celovitom. Zbog toga pozdravljamo napor priređivača i tri izdavačke kuće u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj da ovaj zaboravljeni istoriografski kamenčić bude ugrađen u dug i mučan diskurs o istoriji Jugoslavije i jugoslovenstva.

Bojan Dimitrijević

Игор Вукадиновић, АУТОНОМИЈА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У СРБИЈИ (1945–1969), Београд, Балканолошки институт САНУ, 2021, 784.

Dr Igor Vukadinović, naučni saradnik Balkanološkog instituta SANU, obogatio je srpsku istoriografiju naučnom monografijom *Autonomija Kosova i Metohije u Srbiji (1945–1969)*, zasnovanoj na doktorskoj disertaciji koju je odbranio na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2020. U pitanju je delo vredno pažnje, koje je nastalo kao rezultat istraživanja niza fondova u relevantnim arhivskim ustanovama u Beogradu – Arhivu Jugoslavije, Vojnom arhivu, Diplomatskom arhivu Ministarstva spoljnih poslova i Državnom arhivu Srbije, zatim Novom Sadu – Arhivu Vojvodine, ali i onima koje domaći istraživači retko posećuju poput – Arhiva Kosova u Prištini i Centralnog državnog arhiva Albanije u Tirani. Ovaj prvenac je doneo autoru prestižnu nagradu *Illarion Ruvarac* Matice srpske u Novom Sadu za najbolju knjigu iz istorije srpskog naroda ili iz opšte istorije objavljenu na srpskom jeziku u 2021.

Monografija započinje uvodnim razmatranjima *Srpsko-albanski odnosi 1878–1941*. U njima autor prati razvoj albanske nacionalne misli, osmanski uticaj, otvaranje srpskog pita-